

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**СТАНОВЛЕННЯ ДОКТРИНИ
ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

МОНОГРАФІЯ

За редакцією

**доктора економічних наук, професора Юрія С. І.,
кандидата економічних наук, доцента Десятнюк О. М.**

Тернопіль, «Економічна думка»

2008

УДК 336.13.012.23(477)
ББК 65.9 (4Укр) 26
С 76

Становлення доктрини фінансової системи України: Монографія / За ред. С. І. Юрія, О. М. Десятнюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 192 с.

Видання є результатом наукової роботи відомих учених, які досліджують проблеми фінансової системи.

У монографії висвітлено проблеми, що потребують нагального вирішення як у теоретичному, так і в практичному аспектах у напрямку становлення і розвитку фінансової доктрини України в контексті інтеграційних процесів, ефективної реалізації функцій фінансів, а також реформування окремих складових системи фінансів.

Рекомендовано для науковців, викладачів, студентів, аспірантів та фахівців, які цікавляться сучасними проблемами фінансової системи.

Рецензенти: *І. В. Алексєєв* – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Національного університету “Львівська політехніка”;

Ю. Б. Іванов – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри оподаткування Харківського національного економічного університету;

В. І. Міщенко – доктор економічних наук, професор, директор Центру наукових досліджень Національного банку України.

Рекомендовано Вченою радою Тернопільського національного економічного університету (протокол № 9 від 23 травня 2007 р.).

ISBN 978-966-654-214-7

© “Економічна думка”, 2007р.

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Перспективи і суперечності розвитку фінансової системи	9
Кириленко О. П. Децентралізація бюджетної системи України в умовах формування відкритого суспільства.....	11
Лютий І. О. Структурно-інноваційні зрушення як умова конкурентоспроможності економіки України.....	21
Пересада А. А. Нові підходи до теорії та практики інвестиційного аналізу	29
Бескид Й. М. Удосконалення управління фінансами в галузях соціальної сфери.....	36
Мацук З. А. Бюджетний кодекс України як основа вдосконалення міжбюджетних відносин.....	41
Нікіфоров П. О., Кравець В. І. Інституціональні чинники впливу держави на ринок цінних паперів	47
Майорова Т. В. Бюджетування інвестиційних проектів.....	54
Юрій С. І. Державний борг і державні запозичення: діалектика розбудови боргового інструментарію.....	63
Пилипів Н. І. Проблеми формування облікової політики підприємств з транспортування газу	98
Хоронжий А. Г., Дропа Я. Б., Коваленко В. М. Організація контролю за кредиторською заборгованістю підприємства	104
Розділ II. Вектори розбудови податкової системи	111
Десятнюк О. М. Прагматика розбудови податкової системи України в контексті нової концепції її реформування	113
Романюк М. В. Перспективи національних податкових систем країн з перехідною економікою та глобалізаційні процеси	125
Крисоватий А. І. Психологічні аспекти політики в сфері оподаткування.....	133
Крупка М. І., Замасло О. Т. Роль податку з доходів фізичних осіб у формуванні фінансових ресурсів України.....	142

Розділ III. Напрями реформування кредитно-банківської системи.....	149
Дзюблюк О. В. Особливості застосування монетарних важелів впливу центрального банку на перебіг економічних процесів в умовах перехідного періоду.....	151
Луців Б. Л. Місце банківської системи України у вирішенні регіональної проблеми залучення інвестицій.....	159
Гуцал І. С. Кредитний механізм забезпечення регіональної інноваційно-інвестиційної стратегії.....	169
Сави́ч В. І. Особливості трансформації фінансового ринку та ринку іпотечного кредитування України в умовах посилення світових інтеграційних процесів.....	174

ДЗЮБЛЮК О. В.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МОНЕТАРНИХ ВАЖЕЛІВ ВПЛИВУ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ НА ПЕРЕБІГ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Однією із найважливіших засад функціонування ринкової економіки є наявність ефективного регулятивного впливу з боку центрального банку на перебіг господарських процесів. Потрібно наголосити, що саме регулюючі функції держави в особі центрального банку мають надавати економіці організований характер, впорядковувати дії суб'єктів ринку, забезпечувати дотримання законів та реалізацію суспільних інтересів.

Монетарні методи регулювання економіки посідають провідне місце в системі економічного регулювання серед усього набору державних важелів впливу на господарство. З одного боку, це пов'язано з природнім звуженням сфер прямого, адміністративного регулювання, які суперечать основам функціонування ринкового господарства, однак певний мінімум яких необхідний з огляду, наприклад, на потреби підтримання конкуренції, регулювання діяльності монополій, вирівнювання зовнішніх ефектів. З другого боку, в умовах перехідної економіки обмеженими є можливості і щодо застосування окремих економічних інструментів регулювання, зокрема, бюджетних. Йдеться передусім про можливі негативні наслідки частих змін у податковій системі (збільшення податків виявляє дестимулюючий вплив на суб'єктів господарювання, що може ускладнити подолання спаду в перехідний період, а розширення системи податкових пільг і преференцій може обумовити серйозні структурні диспропорції в економіці). Крім того, труднощі зі збиранням податків і, відповідно, відсутність у держави належних фінансових ресурсів не дають змоги проводити активну бюджетну політику з підтримання розвитку пріоритетних секторів економіки.

Монетарна політика, таким чином, – це один із ключових елементів економічної політики держави (нарівні з промисловою, структурною, зовнішньоторговою, фіскальною та ін.) і визначається пріоритетами і цілями економічного розвитку. Такими пріоритетами є стабільний ріст економіки, низька інфляція і, відповідно, стабільність цін, низький рівень безробіття, стійкий платіжний баланс. При цьому, найважливішим завданням центрального

банку – основного державного інституту з реалізації монетарної політики – є забезпечення безінфляційного грошового обігу, оскільки саме подолання інфляції в умовах перехідного періоду слід вважати основною умовою формування належних умов для забезпечення успішного перебігу всіх ринкових перетворень.

Інфляційні процеси, руйнівний характер гіперформ яких виявився на початкових етапах реформування, зумовили нагальну потребу регулювання темпів зростання грошової маси в національній економіці. Реалізація цього завдання безпосередньо залежала від формування і подальшого ефективного застосування основних монетарних інструментів регулювання, за допомогою яких центральний банк спроможний впливати на масштаби і характер операцій комерційних банків (зміна офіційної облікової ставки, операції з цінними паперами на відкритому ринку, зміна норм обов'язкових резервів).

Водночас, подолання інфляції може розглядатися лише як початковий етап у процесі налагодження механізмів монетарного регулювання, за допомогою яких мають долатися кризові явища, притаманні перехідній економіці, й насамперед виробничий спад. За таких обставин основним завданням монетарної політики в умовах зниження темпів інфляції (що можна вважати другим етапом перехідного періоду) є сприяння переорієнтуванню потоків капіталів з фінансового у реальний сектор економіки. Досягнення вказаних цілей визначається вже можливостями центрального банку створити належні стимули у комерційних банків для кредитного забезпечення процесу розширеного відтворення на мікрорівні. А це, в свою чергу, вимагає певної диференціації у методах монетарної політики, щоб інвестування коштів у реальний сектор було рентабельнішим, аніж їх оборот на фінансовому ринку.

Таким чином, саме монетарна політика як найгнучкіша й адекватніша природі ринку є найпридатнішою для активного застосування в умовах перехідної економіки, котра являє собою виведену з рівноваги систему, потреба в стабілізації якої відчувається з особливою гостротою. Це не виключає, звісно, можливості й необхідності грамотного, виваженого використання усіх інших інструментів регулятивного механізму, поєднання і взаємне узгодження яких з відповідними монетарними важелями спроможне усунути або ж пом'якшити протиріччя суто ринкової системи господарювання – вирівнювання довгострокових циклічних і короткострокових кон'юнктурних коливань, усунення диспропорцій ринкового розподілу з небажаними наслідками у соціальній сфері, ліквідація структурних диспропорцій між галузями економіки, що виникають унаслідок технічного прогресу, забезпечення раціональних територіальних пропорцій розміщення виробництва, капіталовкладень і зайнятості.

Загалом стабілізація економічної кон'юнктури, згладжування циклічних коливань, забезпечення макроекономічних умов, сприятливих для підтри-

мання економічного росту і високого рівня зайнятості, є тими цілями, на досягнення яких спрямовано весь комплекс інструментів регулятивного впливу держави, у т. ч. і власне монетарні важелі, що утворюють відносно самостійну систему державного регулювання – монетарну політику.

За таких обставин вибір найприйнятніших напрямків монетарного регулювання, тобто його стратегії, відіграє винятково важливу роль у всій сукупності здійснюваних у перехідний період перетворень, позаяк монетарна політика активно впливає на діяльність усіх суб'єктів ринку в усіх ланках і секторах господарства. Йдеться про можливість чи неможливість досягнення кінцевих цілей регулятивного процесу, причому, саме стосовно перехідної економіки, особливості розвитку якої відрізняються від функціонування розвинутої ринкової системи відсутністю належних механізмів підтримання внутрішньої рівноваги.

Зазначена проблема зумовлена наявністю протиріч між стратегічними цілями монетарного регулювання ринкової економіки, що виявляється, причому у більших масштабах, і в економіці перехідного періоду. Указані протиріччя позначаються передусім на досягненні таких цілей, як низькі темпи інфляції (стабільність цін), з одного боку, та економічний ріст і висока зайнятість, з другого. Виробниче зростання, збільшення зайнятості та, відповідно, зниження безробіття супроводжується ростом темпів інфляції, оскільки в економіці зменшується обсяг невикористаних ресурсів, а підвищення попиту на останні призводить до росту цін. В іншому разі заходи, спрямовані на скорочення державних витрат і грошової маси з метою зниження рівня цін і стабілізації інфляції, знижують прибутки підприємств, що спонукає їх до скорочення обсягів виробництва, а отже і зайнятості.

Взаємозв'язок між рівнем інфляції та безробіттям (крива Філіпса), а також супроводжування високих темпів економічного зростання відповідним ростом цін, не є абсолютними правилами, що емпірично підтверджуються за будь-яких обставин. Однак загальні тенденції у розвитку ринкової економічної системи загалом підтверджують суперечливість окремих кінцевих цілей державного регулятивного впливу на економіку.

За таких обставин Центральний банк змушений маневрувати у виборі інструментів грошово-кредитної політики з огляду на стан господарської кон'юнктури і зміну фаз ділового циклу з тим, щоби власними заходами не сприяти посиленню тенденцій ні у “перегріві” економіки, ні у її спаді й, відповідно, не загострювати проблеми надмірної інфляції та підриву довіри до національної валюти.

В умовах же економіки перехідного періоду протиріччя між стратегічними цілями монетарного регулювання виражені ще більшою мірою, що породжене відсутністю налагоджених механізмів самоорганізації та регулювання усіх

господарських процесів на мікроекономічному рівні. Також необхідно зазначити, що особливістю економіки перехідного періоду є наявність трансформаційного спаду, за якого нарівні з неконкурентоспроможними і неефективними підприємствами можуть згортати свою діяльність і порівняно сучасні виробництва, що пов'язано, зокрема, з такими причинами, як цінові перекоси в перехідній економіці, конкуренція імпорту, подорожчання сировини і матеріалів тощо. А це вимагає певного тимчасового втручання державних інститутів у формі відповідної економічної політики з метою налагодження дії конкурентних механізмів в економіці. Зрозуміло, що далеко не останню роль у цьому процесі мають відігравати монетарні важелі регулювання.

Зазначений трансформаційний спад принципово відрізняється від циклічної кризи у розвинутій економіці ринкового типу. В останньому випадку у кризових явищах закладені передумови для переходу до економічного зростання. Ці умови полягають в тому, що припиняється функціонування неконкурентоспроможних, технологічно відсталих виробництв, у результаті чого витісняється застаріле обладнання, знижуються виробничі витрати, а наступний цикл розпочинається на якісно новій основі при ефективнішому виробництві. Подолання ж трансформаційного спаду потребує глибоких інституційних і структурних зрушень в економіці, оскільки криза перехідного періоду не містить внутрішніх імпульсів для відновлення економічного росту, а має здебільшого системний характер, при якому висока інфляція поєднується зі спадом виробництва, зростанням безробіття (у т. ч. прихованого) і падінням життєвого рівня населення.

За таких умов механізм реалізації монетарної політики має ґрунтуватися на обранні різних її стратегічних напрямків, що диференціюються між собою з огляду на пріоритетність тієї чи іншої цілі ринкових перетворень загалом. Вибір пріоритетів має бути безпосередньо пов'язаним із трьома основними напрямками перетворень у процесі становлення ринкової економіки: по-перше, лібералізацією, яка зумовлює поступове скорочення державного контролю у всіх сферах господарської діяльності; по-друге, формування ринкових інститутів, яке передбачає зміну форм власності і умов господарювання, створення ринкової інфраструктури, перетворення правової бази, що регулює поведінку економічних агентів; по-третє, структурним реформуванням економіки, яке визначає ліквідацію виробництв, продукція котрих не користується попитом і пріоритетний розвиток виробництва споживчих товарів і надання послуг, а також нових сегментів ринку (капіталу, праці, землі).

Початкові етапи реформування економіки, пов'язані із лібералізацією, перевели інфляційні процеси з прихованої форми у відкриту. Коли ж інфляція набуває галопуючих та гіпер-розмірів, без стабільної грошової одиниці економіка приречена на глибоку кризу, оскільки відсутні умови для нормальної роботи ринкових інститутів (підприємства, наприклад, не вкладають кошти у

розвиток виробництва, оскільки не можуть розраховувати на отримання прибутку в умовах швидкого росту цін). Зрозуміло, що основною стратегічною метою монетарного регулювання за таких обставин має бути цінова стабілізація, тобто подолання інфляції. Після досягнення фінансової стабілізації і переходу економіки у фазу зростання в міру реалізації необхідних інституційних та структурних перетворень для монетарної політики пріоритетність цілей зміщується в бік стимулювання економічного росту. При цьому одним із ключових елементів регулятивного впливу, спрямованого на збільшення сукупної пропозиції, є забезпечення виробництва необхідними капіталами – процес, у якому важливу роль відіграють монетарні важелі центрального банку.

Очевидно, що для забезпечення стабільності грошової одиниці необхідною є жорстка монетарна політика, позаяк обмеження інфляційних процесів – це базова умова стабілізації економіки і подолання трансформаційного спаду. Річ у тім, що в період високої інфляції розширення грошової пропозиції не може стимулювати притік капіталів у виробничу сферу і збільшення випуску продукції, а найприбутковішим напрямком вкладення коштів стає перерозподільча діяльність. Природно, що за таких обставин реалізація обмежувальної монетарної політики, спрямованої на ліквідацію інфляційного потенціалу, потребує встановлення жорсткого контролю за приростом грошової маси.

У такому разі йдеться про обмежувальну спрямованість у використанні монетарних важелів впливу на економіку, при якому ключовою тактичною метою слід вважати стабілізацію грошової маси, а зниження темпів інфляції, відповідно має створити умови для зростання інвестицій, відновлення і пожвавлення виробництва та ефективнішого вирішення соціальних проблем. Жорстка монетарна політика – припинення прямого кредитування центральним банком дефіциту державного бюджету, встановлення процентних ставок за кредитами комерційним банкам вище рівня інфляції, збільшення нормативів обов'язкових резервів, обмеження рефінансування комерційних банків – призводить до обмеження приросту або ж скорочення грошової бази та, відповідно, позначається на стані грошової маси і темпах інфляції.

Однак, на практиці на початкових етапах перехідного періоду, пов'язаних із лібералізацією економіки, спрямованість щодо застосування монетарних важелів НБУ набула не обмежувального, а експансіоністського характеру.

Попри те, що, з формальної точки зору, було взято курс на стимулювання розвитку вітчизняного виробництва і підтримання соціальної сфери, ці заходи на початку 90-х рр. здійснювались без попередньої фінансової стабілізації й стримування інфляції. Набір же відповідних монетарних важелів Національного банку України, що використовувався для досягнення зазначених цілей, за своїм змістом був ще далеким від ринкового, позаяк містив пряме кредитування бюджетних витрат, централізований розподіл кредитних ресурсів, надання пільгових кредитів пріоритетним галузям та окремим державним підприємствам.

Експансіоністський характер монетарної політики набув конкретного вираження у зростанні кредитних вкладень центрального банку в економіку через бюджет і державний сектор. Так, за 1992 р. обсяги кредитів, наданих Національним банком уряду, збільшилися у 34 рази, за 1993 р. – у 7 разів, а за 1994 р. – в 11 разів. Значні кредити було надано також вугледобувній галузі, агропромислового комплексу і на поповнення оборотних коштів підприємств. Кінцеві ж результати указаної політики виявилися протилежними до очікуваних. Значне зростання обсягів грошової маси (за 1992 р. – в 11 разів, за 1993 р. – у 19 разів, за 1994 р. – у 7 разів) стимулювало різке зростання цін, індекс яких у відповідні періоди становив 2100%, 10256% і 501%. У кінцевому підсумку кредитна підтримка збиткових підприємств нарівні з надмірним державним споживанням об'єктивно виявили гальмівний вплив на можливості структурної перебудови економіки і розвитку виробництва. Натомість попри величезне зростання грошової маси в обігу в 1993 р. (1928%) наступного року було зафіксовано найбільший за всю новітню історію України виробничий спад – майже 23%.

Гіперінфляція стала одним із наслідків помилкового обрання пріоритетів серед стратегічних цілей монетарної політики через нерозуміння неможливості досягнення економічного зростання без забезпечення стабільності національної валюти. З усвідомлення цього і вибору за пріоритетну мету грошово-кредитної політики досягнення цінової стабільності бере початок уже якісно новий етап у її реалізації.

Уже починаючи з 1995 р. антиінфляційна спрямованість монетарної політики Національного банку набула послідовного обмежувального характеру й засновувалась вже на таких засадах, як: запровадження практики обов'язкового резервування для валютних депозитів, що є умовою зниження надлишкової ліквідності комерційних банків; встановлення порядку, згідно з яким комерційні банки зобов'язані коригувати власні процентні ставки відповідно до змін облікової ставки НБУ; використання державних цінних паперів як інструменту фінансування дефіциту бюджету; введення ломбардного кредитування комерційних банків під заставу облігацій внутрішньої державної позики; проведення валютних інтервенцій для підтримання стабільного курсу карбованця; оптимізація структури кредитів, наданих Національним банком України.

Реалізація указаних обмежувальних заходів дала змогу суттєво знизити темпи зростання грошової маси в обігу – якщо в 1994 р. грошова маса зросла у 7 разів, то в 1995 р. – вже у 2,1 рази, а в 1996 р. – лише в 1,3 рази. У результаті було досягнуто істотних позитивних зрушень і у динаміці інфляції, темпи якої набули стійкої тенденції до зниження.

У наступні роки Національним банком було продовжено реалізацію монетарної політики, орієнтованої на макроекономічну стабілізацію. При цьо-

му, відповідні заходи монетарного регулювання у розвиток наведених вище охоплювали: забезпечення кількісного контролю за динамікою грошової маси шляхом встановлення межі її приросту; відмову від прямого кредитування дефіциту державного бюджету; збільшення частки кредитної емісії, спрямованої на рефінансування комерційних банків; дотримання позитивного рівня облікової ставки НБУ щодо темпів зростання цін.

Указані заходи сприяли подальшому зниженню темпів інфляції – з 39,7% у 1996 р. до 10,1% у 1997 р. І навіть в умовах фінансової кризи 1998 р. оперативність Національного банку у застосуванні певних рестрикційних методів монетарної політики (підвищення норм обов'язкового резервування й облікової ставки, регулятивні заходи на валютному ринку, спрямовані на зниження попиту, рекомендації з обмеження кредитних операцій) не дозволила інфляційним процесам вийти з під контроль, внаслідок чого річні темпи інфляції становили 20%, що загалом може засвідчувати певне підвищення дієвості грошово-кредитних важелів регулювання економіки.

Разом із тим, в умовах перехідного періоду жорсткі заходи монетарного регулювання не можуть застосовуватись у повній відповідності із класичними засадами монетаристської теорії, як у деяких розвинутих країнах. Так, якщо згідно з класичним монетаризмом основною кінцевою метою монетарної політики є стабільність рівня цін, а досягнення росту виробництва і зайнятості відбувається внаслідок цього автоматично – через властивість ринкової системи до саморівноваги, то для перехідної економіки такий постулат не може бути прийнятим у зв'язку з недостатнім розвитком саморегулювальних механізмів. Крім того, монетаристська теорія вважає, що інфляція завжди й усюди є результатом підвищення темпів зростання грошової маси порівняно з темпами росту реального виробництва, що не можна вважати справедливим стосовно перехідної економіки, у якій не усунуті ще структурні диспропорції, а ціни не стали інструментом встановлення рівноваги. За подібних обставин жорсткі заходи монетарного регулювання, спрямовані на обмеження грошової маси в обігу, можуть дати лише тимчасовий позитивний ефект при збереженні інфляційного потенціалу.

На практиці це означає, що жорстка монетарна політика, пов'язана з обмеженням платоспроможного попиту, не може залишатися незмінною упродовж тривалого періоду часу, оскільки поряд із позитивними моментами, що виявляються у зниженні темпів інфляції, вона може мати і певні негативні наслідки, що полягають передусім у виробничому спаді і зростанні безробіття. Загальний спад при цьому переростає у структурну кризу, для якої характерним вже є те, що відмінності у глибині спаду і динаміці виробництва в різних галузях визначаються обмеженнями в попиті.

Водночас, потрібно розуміти, що досягнення стабільності національної грошової одиниці є необхідною умовою припинення спаду матеріального

виробництва і відновлення економічного росту. Вже у такому розумінні може йтися про зміну основної тактичної мети монетарного регулювання – від жорсткої політики підтримання на певному рівні грошової маси до гнучкої політики регулювання ставки процента. Помірна експансія у проведенні монетарної політики через лібералізацію умов кредитування центральним банком комерційних банків розширює грошову пропозицію на ринку, знижуючи тим самим ціну на кредитні ресурси – процентні ставки, що через зниження вартості капіталу стимулює інвестиційні процеси, а відповідно, веде і до зростання реального ВВП. Разом із тим, ліберальна монетарна політика повинна мати помірний характер з тим, щоб не спровокувати відновлення інфляційних процесів. У кінцевому підсумку за мету такої політики має бути прийнята лібералізація кредитних відносин настільки, щоб полегшити підприємствам реального сектора доступ до необхідних їм грошових ресурсів.

Цілком очевидно, що перехід української економіки починаючи з 2000 – 2001 рр. у фазу зростання можна до деякої міри вважати також результатом певної лібералізації монетарної політики Національного банку (зниження і встановлення диференційованих норм мінімальних обов'язкових резервів, зниження облікової ставки, збільшення обсягів рефінансування тощо). Як наслідок, обсяг кредитних вкладень у господарство комерційних банків України у наступні декілька років мав стійку тенденцію до зростання і за період 2000 – 2006 рр. збільшився у 12 разів із 20 до 245 млрд. грн.

Водночас, якщо вести мову про конкретні результати реалізації монетарної політики в Україні у плані досягнення її кінцевих стратегічних цілей протягом усього перехідного періоду, то слід звернути увагу на обмежені можливості впливу монетарних важелів на стан реального сектора господарства країни. Це пов'язано передусім із відсутністю або недостатністю базових, структурних реформ у ньому, виявом чого є нездатність основної маси підприємств працювати в умовах гнучкої системи цін, пристосовуватися до умов конкурентного середовища та змін ринкової кон'юнктури. У таких умовах реальний сектор недостатньо реагує на вплив монетарних важелів.

Відтак, основою остаточного подолання кризових явищ в економіці має бути реалізація низки заходів, спрямованих передусім на забезпечення кардинальних змін у структурі господарства – пріоритетний розвиток малого і середнього бізнесу, закриття неефективно працюючих підприємств через механізм санації і банкрутства, проведення реформи фінансової системи з метою зниження податкового тиску на суб'єктів підприємницької діяльності. Тільки за умов успішних структурних зрушень буде повною мірою реалізовано потенціал монетарної політики щодо її впливу на реальний сектор, причому не лише у плані підтримання цінової стабільності, а й стимулювання виробництва.